

DE GENIALE TAAL

Andrea Marcolongo

De geniale taal

*Waarom we allemaal
van het Grieks moeten houden*

Vertaald uit het Italiaans
door Emilia Menkveld

De vertaler ontving voor deze vertaling
een projectsubsidie van het Nederlands Letterenfonds.

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

Eerste druk mei 2018
Tweede druk november 2018
Derde druk september 2019

Oorspronkelijke titel *La lingua geniale*. Uitgeverij Gius.

Laterza & Figli Spa, Bari-Rome

© Gius. Laterza & Figli 2016

Redactie Maria Cristina Olati

© Nederlandse vertaling Emilia Menkveld /

Uitgeverij Wereldbibliotheek 2018

Alle rechten voorbehouden

Omslagontwerp Maartje Vermeer

Foto auteur © Paolo Colaiocco

NUR 610

ISBN 9789028427204

www.wereldbibliotheek.nl

Voor Livorno,
voor Sarajevo,
voor mij

Het Griekse alfabet

α	alfa	ν	nu
β	bèta	ξ	xi
γ	gamma	ο	omicron
δ	delta	π	pi
ε	epsilon	ρ	rho
ζ	zèta	σ	sigma
η	èta	τ	tau
θ	thèta	υ	upsilon
ι	iota	φ	phi
κ	kappa	χ	chi
λ	labda	ψ	psi
μ	mu	ω	omega

Voorwoord bij de Nederlandse vertaling

De Grieken zeiden dat schoonheid en bekoring alleen uit woorden konden voortkomen.

Het is voor mij echt een wonder dat mijn eerste boek nu in het Nederlands is vertaald; *De geniale taal* gaat over het Oudgrieks, een taal die mannen en vrouwen altijd en overal is blijven fascineren door haar sierlijkheid, haar elegantie en vooral haar vreemdheid.

‘Vertalen’ betekent de lezer bij de hand nemen, hem buiten zijn eigen denkwereld voeren in een onbekende taal; je ontdoet die taal van haar magie, je doorbreekt de betovering van de woorden zodat er een verrassende realiteit ontstaat – en dikwijls een passie. Dat mijn woorden, die in het Italiaans over een andere taal vertellen – het Grieks dat Virginia Woolf in 1905 omschreef als *The Magic Language* –, nu een nieuwe haven bereiken – die van het Nederlands – is voor mij de echte magie.

Dankzij deze uitgave van Wereldbibliotheek is het alsof het unieke wereldbeeld dat uit de woorden van de Grieken spreekt – de bijzondere manier waarop ze denken over tijd, hoe ze verlangens uitdrukken, de manier waarop ze liefde kunnen verwoorden en hoe ze barrières slechten tussen de categorieën waarin de wereld is ingedeeld – een nieuwe weg inslaat op zijn millennialange reis in de geschiedenis van de mensheid. Net als Odysseus begint *De geniale taal* nu aan een nieuw avontuur, in Nederland, en spreekt daarbij tot jullie, lezers op zoek naar het ‘huis van woorden’ dat we niet meer kunnen vinden, ons talige Ithaca.

Wie op reis gaat, zal onderweg altijd op verschillen stuiten voordat hij zijn doel bereikt: het Grieks is volkomen anders dan onze hedendaagse talen en roept daarom een soort verlangen bij ons op,

als een liefde die nooit werkelijkheid werd maar waarnaar we altijd hebben gesmacht. Doordat het Grieks een unieke taal is die tegelijkertijd ook voortleeft in alle moderne talen, is het een ijkpunt voor de lezer in een voortdurende dialoog tussen heden en verleden waarmee iedereen zijn positie kan bepalen.

Het maakt niet uit of je Grieks kent of niet; dit boek is bedoeld voor iedereen die op zoek is naar woorden om zich uit te drukken in deze steeds complexere werkelijkheid, waarin we moeite hebben ons verstaanbaar te maken en de ander te begrijpen.

De geniale taal is dus geen traditioneel handboek, academisch essay of college van achter een kathedraal: het is een soort syntaxis van de menselijke geest aan de hand van een eeuwenoude taal.

Tijdens het schrijven aan dit boek is het Oudgrieks bij me teruggekomen, een taal waarvan ik altijd heb gehouden, en het zal ook terugkomen bij jullie lezers, in je manier van denken, in je spreken en doen. Het zal terugkomen omdat het nooit is weg geweest: 'Klassiek betekent niet dat iets oud is, maar dat het altijd iets te zeggen zal hebben,' zei Italo Calvino. Ik weet zeker dat het Oudgrieks jullie aan de hand van *De geniale taal* veel te zeggen, en vooral veel te vragen heeft.

Wanneer was de laatste keer dat je echt 'ik hou van je' hebt gezegd? Dat je alles op alles hebt gezet om een droom waar te maken? Wanneer heb je je echt vrij gevoeld om over je eigen leven te beslissen, je verplicht gevoeld om verantwoordelijkheid te nemen voor een keuze die je levensloop voor altijd zou veranderen? Heb je de heldenmoed om er elke dag weer voor te kiezen gelukkig te zijn?

De geniale taal laat zien wat ik altijd al dacht, sinds ik als meisje verliefd werd op het Grieks en het tot kompas voor mijn kosmopolitische leven maakte, bij vreugde en verdriet, in een wereld vol tegenstrijdigheden: er bestaan geen dode en levende talen, wel talen als het Grieks die zo vruchtbaar zijn dat ze deel uitmaken van je moedertaal. Die zo krachtig en onsterfelijk zijn dat ze deel uitmaken van jezelf, ook al weet je dat misschien nog niet.

Als je het boek uit hebt, voel je misschien heimwee, niet naar een tijdperk als dat van het oude Athene, maar naar de Griekse blik

op de wereld en de Griekse manier van spreken: zo helder, zo oprecht en scherp, zo volledig afgestemd op de menselijke maat. We voelen heimwee naar dingen die we nooit hebben meegemaakt en nooit zullen meemaken, maar die we elke dag missen.

Plato zei: 'Denken is de ziel die met zichzelf praat.' Ik hoop dat jullie, net als ik en vele andere lezers overal ter wereld, eerlijk en oprecht met jezelf kunnen praten dankzij mijn onconventionele verhaal over het Oudgrieks.

Santiago de Chile, 7 november 2017

Inleiding

De maskers door de zee verbrand,
verzengend in de rook van het zout;
het volk dat door een masker schouwt
verschroeiend aan de waterkant.

Slechts Gij zult groots en zonder schade
het vuur van carnaval doorstaan,
slechts Gij, die vrij van maskerade
verbergt de kunst van het bestaan.

Giorgio Caproni, uit *Cronistoria*

Het is ‘vreemd’ – heel vreemd – ‘dat wij Grieks willen kennen, dat we ons best doen het te leren, ons ertoe aangetrokken voelen, en dat we ons voortdurend een idee proberen te vormen van de betekenis van het Grieks, misschien wel op basis van onjuiste details, die misschien slechts een vage overeenkomst vertonen met de ware betekenis van het Grieks, wie zal het zeggen?’ schrijft Virginia Woolf. Want ‘in onze onwetendheid zijn we hoe dan ook altijd de slechtsten van de klas, omdat we niet weten hoe de woorden klonken of wanneer we precies moeten lachen.’

Ook ik ben vreemd – heel vreemd.

En daar ben ik dankbaar voor want precies daarom kwam ik volkomen onverwacht, zoals vaker gebeurt met mooie dingen in het leven, op het idee om een boek over het Oudgrieks te schrijven. Zo kon ik niet alleen mijn eigen Grieks verbeteren, maar ook erover vertellen aan anderen.

Aan jullie. Nog steeds als slechtste van de klas, natuurlijk; maar

in elk geval kan ik jullie nu zeggen wanneer jullie precies moeten lachen.

Dode taal en levende taal.

Plaag van het gymnasium en avonturen van Odysseus.

Vertaling of kriebelschrift.

Tragedie of komedie.

Begrip of onbegrip.

En vooral: liefde of afkeer.

En dus: verzet.

Grieks begrijpen is geen kwestie van talent, maar van ijver – net als het echte leven.

Ik schrijf deze bladzijden omdat ik als meisje al verliefd werd op het Oudgrieks: in feite is het de langste liefde van mijn leven.

Nu ik volwassen ben, wil ik iets van die liefde proberen over te brengen op (of terug te geven aan) hen bij wie die is bekoeld: bijna iedereen die op de middelbare school – als puber – is gestuit op deze taal voor volwassenen. Ik zou die liefde zelfs willen opwekken bij wie deze taal helemaal niet kent.

Ja, dit boek gaat in de eerste plaats over liefde: voor een taal, maar vooral voor de mensen die haar spreken – of omdat niemand haar meer spreekt, voor degenen die haar leren omdat het moet of omdat ze een grote aantrekkingskracht op hen heeft.

Het maakt dus niet uit of je Oudgrieks kent of niet. Er staan jullie geen eindexamens of verrassingstoetsen te wachten – maar wel veel verrassingen.

Het maakt ook niet uit of je gymnasium hebt gedaan. Zo niet, geen probleem. Als ik jullie met behulp van mijn fantasie succesvol door het Griekse labirint heb geleid, zullen jullie aan het eind van de rit op een nieuwe manier over de wereld en je eigen leven nadenken, in welke taal je dat ook doet.

Deed je wel gymnasium, des te beter. Als ik erin slaag vragen te beantwoorden die je je nooit stelde of waarop je nooit antwoord kreeg, vind je na het lezen van dit boek misschien wel iets van jezelf

terug wat in je jeugd verloren ging, toen je Grieks moest leren zonder goed te begrijpen waarom, en wat je nu misschien wel heel goed van pas kan komen.

In beide gevallen is dit boek zowel voor mij als voor jullie een oefening in het denken op z'n Oudgrieks.

Ieder van jullie zal in de loop van zijn leven wel iets met het Grieks en de Grieken te maken hebben gehad. Sommigen in krappe schoolbankjes, anderen tijdens een tragedie of een komedie in het theater, weer anderen in de witgepleisterde gangen van de vele archeologische musea die Italië rijk is – in al die gevallen gaat van de Griekse cultuur net zoveel passie en leven uit als van een marmeren beeld.

Iedereen – maar dan ook echt iedereen – weet, ook als het hem niet is verteld, want de boodschap is al meer dan twee millennia dezelfde en zit inmiddels onder de huid en in het hoofd van iedere Europeaan: 'Alles wat er op de wereld aan moois en fenomenals is gezegd of gedaan, is voor het eerst gezegd of gedaan door de oude Grieken.' En dus in het Oudgrieks.

Bijna niemand heeft er directe kennis van – het enige wat we zeker weten is dat de oude Griek die Oudgrieks spreekt niet meer bestaat. Iedereen heeft het alleen van 'horen zeggen', of dat niet eens, zoals ik al zei: zo is het nu eenmaal, al eeuwenlang.

Onze veronderstelde Griekse culturele erfenis is dus een gul geschenk van een oud volk dat we niet begrijpen, in een oude taal die we ook niet begrijpen.

Uitstekend.

Het is vreselijk om iets niet te begrijpen maar wel te horen te krijgen dat je ervan móét houden: je krijgt er spontaan een hekel aan.

Bij het zien van de marmeren beelden van het Parthenon of het theater van Syracuse zijn we schijnbaar trots op de Grieken en op het Oudgrieks, alsof het werken van onze voorvaders zijn, van onze verre betovergrootouders. We stellen ons graag voor hoe zij op een eilandje in de zon de filosofie of historiografie aan het uit-

vinden zijn of hoe ze in een theater tegen de helling van een heuvel een tragedie of komedie bijwonen; of hoe ze 's nachts vol verwondering kijken naar een hemel bezaaid met sterren en zo de natuurwetenschap en astronomie ontdekken.

Maar diep van binnen zijn we nooit helemaal zeker van onszelf, alsof we tijdens een overhoring van andermans geschiedenis *iets* vergeten zijn van het oude Griekenland. En dat *iets* wat wij niet begrijpen, is de Griekse taal.

'Het Grieks: een absurd, tragisch moment in de geschiedenis van de mensheid,' zoals de schrijver Nikos Dimou zijn ongeluk verwoordt.

Dus zijn we niet alleen ontferd en onvoorbereid als het gaat om deze Oudgriekse culturele erfenis. Als we ook maar een brokje van wat de Griekse cultuur ons heeft geschonken proberen terug te halen, lopen we aan tegen een van de conservatiefste en stompzinnigste schoolsystemen ter wereld (dat vind ik althans, nog altijd de slechtste van de klas, en na dit boek misschien ook wel gezakt en geschorst).

De opbouw van het Italiaanse gymnasium lijkt als enige doel te hebben de Grieken en hun Grieks zo ontoegankelijk mogelijk te houden, zwijgend en roemrijk op de Olympus, omgeven door een eerbiedig ontzag dat vaak omslaat in een goddelijke vrees en een heel aardse wanhoop.

De gebruikte lesmethoden, uitgezonderd die van enkele verlichte docenten, wekken gegarandeerd afkeer in plaats van liefde op in wie zich aan de Griekse taal durft te wagen. Met als gevolg dat we definitief afrekenen met deze erfenis. We willen er niets meer van weten, want al bij de eerste kennismaking begrijpen we er niets van en schrikken we terug. De meesten verbranden hun Griekse schepen achter zich zodra ze aan hun schoolverplichtingen hebben voldaan.

Voor veel lezers zal dit boek de beklemmende herinnering oproepen aan hun angsten, hun gezwoeg, hun woede en hun frustraties rond het Oudgrieks; ze herkennen zich in die van mij. Toch is dit boek ontstaan uit de overtuiging dat het zonde is om iets te

moeten leren en er vervolgens niets meer mee te doen, vooral als je daar vijf jaar of langer op hebt zitten zweten.

Dit boek is dan ook geen gewone grammatica van het Oudgrieks, het is niet descriptief en niet normatief. Het wil op geen enkele manier wetenschappelijk zijn (dergelijke boeken zijn de laatste millennia al meer dan genoeg geschreven).

Wel wil het graag prikkelen en uitdagen. Het is een literair (maar geen letterlijk) relaas over een aantal bijzonderheden van de fantastische, elegante taal die het Oudgrieks is, met zijn snelle, bondige, ironische, open wijze van uitdrukken die bij ons – laten we eerlijk zijn – onbewust een zekere nostalgie losmaakt.

Wat jullie ook is verteld (en vooral niet is verteld), het Oudgrieks is bovenal een taal.

Iedere taal, met al haar woorden, dient om een wereld te beschrijven. En die wereld is van jullie. Dankzij de taal kunnen jullie een idee formuleren, een emotie uitdrukken, zeggen hoe het met je gaat, een verlangen verwoorden, een lied beluisteren, gedichten schrijven.

In deze tijden, waarin we allemaal aan *iets* verbonden zijn en bijna nooit aan *iemand*, waarin woorden in onbruik zijn geraakt, zijn vervangen door emoji's en andere moderne pictogrammen, in deze steeds snellere wereld, in deze werkelijkheid die zo virtueel is dat we het echte leven aan ons voorbij laten gaan, lukt het ons niet meer elkaar – met woorden – te begrijpen.

De taal, of wat ervan over is, wordt steeds oppervlakkiger: wie van jullie heeft er vandaag al uit liefde getelefoneerd (ik bedoel: echt een nummer gedraaid om een menselijke stem te horen)? En wanneer hebben jullie voor het laatst een brief geschreven (ik bedoel: echt met een pen op een vel papier) en aan een envelop en postzegel gelikt?

Het verschil tussen de betekenis en de interpretatie van een woord neemt almaar toe, net als het aantal misverstanden en onuitgesprokenheden – en daarmee ook de spijtgevoelens en mislukkingen. Langzaam verliezen we het vermogen om een taal te spre-

ken, welke taal dan ook. Om elkaar te begrijpen en ons verstaanbaar te maken. Om ingewikkelde dingen te zeggen met simpele, echte, eerlijke woorden: juist daarin ligt de kracht van het Oudgrieks.

Het zal wel vreemd klinken (ik zei toch meteen al dat ik vreemd ben), maar het lezen van dit boek over Grieks kan je dagelijks van pas komen (en niet omdat je er straks alsnog een toets over krijgt: die krijg je al vaak genoeg in het leven).

Ja, dát Oudgrieks. Als je er zonder angst (en met een flinke dosis waanzin) aan begint, is het Grieks nog altijd te doorgronden en heeft het ons nog steeds iets te zeggen. Met een luide, zuivere stem. Om te kunnen nadenken en dus te spreken over een verlangen, een klank, over liefde, eenzaamheid en tijd. Om eindelijk de woorden te vinden waarmee je je eigen wereld kunt uitdrukken. Want, om nogmaals Virginia Woolf te citeren, ‘tot het Grieks wenden we ons als we moe zijn van de vaagheid, van de chaos; en van onze eigen tijd’.

Het schrijven van dit boek over het Oudgrieks was voor mij een bijzondere ervaring. Het was alsof ik de betekenis terughaalde van Griekse woorden die duizend jaar geleden op een lei waren geschreven en aan het eind van de les plotseling waren uitgewist – vergeten.

Ik begon vanuit mijn eigen herinnering, hoe ik, eigenlijk nog een kind, ploeterde op een vreemd alfabet, en ik kwam uit bij het heden, waarin ik op een heel nieuwe manier kijk naar de taal, en dus de menselijke natuur.

Uit dozen die meer dan tien verhuizingen overleefden haalde ik boeken tevoorschijn die ik al heb sinds mijn veertiende en waarin ik bij de woordverbuigingen de naam van het klasgenootje naast me schreef, maar ook de handboeken van de universiteit die mij in elke fase van mijn leven volgen, van stad naar stad; het zijn er meer dan de sleutels van alle huizen waarin ik heb gewoond en die ik weer heb verlaten.

Ik probeerde gedachten te doorbreken die me al meer dan tien jaar kwelden, en ik ontdekte dat ik ze alleen maar behoefde te delen met de mensen om me heen om ze te laten stoppen. En bij hen

gebeurde hetzelfde, meestal zonder dat ze het merkten. We hadden ze simpelweg nooit uitgesproken.

Ik heb kinderen geholpen die nu gymnasium doen en leerde ook weer van hen: ze stelden mij dezelfde vragen als ik zelf vroeger had, toen ik nog weinig wist van het Grieks en vooral van het leven. En als je die vragen eenmaal hebt gesteld, is het onmogelijk je nieuwsgierigheid nog te temperen, dan word je erdoor gegrepen; precies dat is bij mij gebeurd, ook al heeft het lang geduurd om de antwoorden te vinden of zelf te bedenken.

Ik heb veel gelachen met – inmiddels volwassen – vrienden die dezelfde perikelen met het Oudgrieks hebben gehad als ik, en we kwamen erachter dat iedereen die zich aan deze taal waagt wel een verzameling flaters in de la heeft liggen.

Ik heb vooral geprobeerd de eigenaardigheden van het Oudgrieks ook goed te beschrijven voor wie de taal nooit heeft geleerd. Het is ongelooflijk: ze hebben me begrepen, we hebben elkaar begrepen. En goed ook. Misschien zelfs beter.

Ik, die zo vreemd ben, heb geleerd op een andere manier naar de tijd te kijken dankzij het Griekse aspect, en om dat vervolgens uit te leggen.

Ik heb zo veel paardenbloemen kaal geblazen en daarbij wensen gedaan in de optativus en ik wilde zo graag dat ze uitkwamen dat er nu, aan het eind van de lente, nog maar weinig over zijn in de velden rond Sarajevo.

Ik heb ‘ik hou van je’ gezegd in de dualis, een getal in de Griekse taal dat ‘wij tweeën’ betekent – alleen wij.

Ik heb gemerkt hoe wreed een gedwongen stilte is, maar ook dat je bepaalde muziek niet alleen beluistert, maar ook bekijkt.

Ik heb me zelfs neergelegd bij mijn mannennaam, Andrea, iets wat ik als een verloren zaak beschouwde.

Door dit boek te schrijven is het ‘vreemde bewustzijn in mijn hoofd’ paradoxaal genoeg minder vreemd geworden. Dankzij het Oudgrieks – doordat ik die taal begrijp, of in elk geval aanvoel – slaag ik erin me veel meer, in plaats van minder, uit te spreken tegenover mezelf en de anderen.

Ik hoop dat jullie hetzelfde overkomt bij het lezen van dit boek.
En dat jullie na afloop ten minste één keer in jullie leven om het
Oudgrieks konden lachen en ervan konden genieten.